

УДК 371.32:78

НЕВЕРБАЛЬНА МОВА ЕКСПРЕСИВНИХ МИСТЕЦТВ ЯК ЗАСІБ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕЖИВАНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Шевчук М. О.

У статті розглянуто ідеї особистісної орієнтації навчально-виховного процесу сучасної школи України крізь призму експресивних мистецтв, які як невербальна мова дають змогу дослідити особистісний творчий потенціал учнів молодшого шкільного віку та активізувати процеси розкриття та розвитку їх духовного світу на уроках музики в початкових класах.

Ключові поняття: особистісно орієнтований підхід, емпатія, засоби експресивних мистецтв, невербальна мова.

В статье рассмотрены идеи личностной ориентации учебно-воспитательного процесса современной школы Украины через призму экспрессивных искусств, которые в качестве невербальной речи открывают возможность исследовать личностный творческий потенциал учеников младшего школьного возраста и активизировать процессы раскрытия и развития их внутреннего мира на уроках музыки в начальных классах.

Ключевые слова: личностно-ориентированный подход, эмпатия, средства экспрессивных искусств, невербальная речь.

The article examines ideas of personal orientation of the teaching and educational process in the modern school of Ukraine through the prism of expressive arts. As nonverbal languages expressive arts provide an opportunity to explore creative potential of elementary students and enhance the development of their inner world during music lessons.

Key words: personality-oriented approach, empathy, means of expressive arts, nonverbal language.

Постановка проблеми. У Законі “Про освіту” пріоритетною освітньою метою визначається всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства, формування творчої активної особистості, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору [1].

Відповідно до даної мети в “Національній стратегії розвитку освіти на період до 2021 року” зазначається, що важливим завданням сучасної освіти є створення умов для забезпечення кожній людині можливості самовизначення та самореалізації [3].

Визнання унікальності, інтелектуальної та моральної свободи кожного учня в умовах сучасної школи можливе через орієнтацію на природні задатки, здібності, таланти, пошукову активність, творчий потенціал школярів. Сьогодні, за словами О. М. Пехоти, особистісно орієнтований підхід є ключовим психолого-педагогічним принципом організації навчально-виховного процесу сучасної школи в Україні, який змінює вектор орієнтації системи освіти на розвиток особистості школярів [5, с. 30].

Інтерес до особливостей спрямування педагогічної діяльності вчителя на особистість учня значно зростає саме у практичній педагогіці початкової школи, оскільки розкриття внутрішнього потенціалу учнів молодшого шкільного віку дає змогу ефективно визначати перспективні маршрути індивідуального розвитку кожної дитини.

У такому разі актуальності набувають уроки музики в початковій школі, оскільки музичне мистецтво здатне викликати переживання та емоції, які виявляють особливості духовного світу молодших школярів.

Мета статті полягає у розкритті потенційних можливостей експресивних мистецтв як потужного засобу унаочнення внутрішніх переживань молодших школярів на уроках музики в початковій школі.

Ідеї особистісно орієнтованого підходу розроблені у сфері індивідуальної психотерапії американським психологом, одним із засновників та лідерів гуманістичної психології К. Роджерсом. На сьогоднішній день з цим підходом світова наука пов'язує імена А. Маслоу, К. Гольдштейна, Дж. Олпорта, Р. Мея, Е. Фрома, К. Хорні, В. Франка, Р. Бернса.

Пізніше ці ідеї знайшли застосування й у галузях педагогіки та педагогічної психології. Сучасні вимоги до особистісної орієнтації визначалися у дослідженнях таких психологів, як К. Абульханова-Славська, В. Давидов, В. Моляко, Л. Проколієнко, І. Якиманська, О. Асмолов. Питання особистісного підходу порушувалися у працях В. Сухомлинського, І. Кона, А. Петровського, Б. Федоришина, І. Беха.

Основні наукові постулати теорії К. Роджерса пов'язані з вірою у творчу мудрість людини, переконаннями у соціально-індивідуальній природі засобів актуалізації особистісного потенціалу людини та з трьома умовами, що забезпечують особистісний розвиток: позитивне сприйняття іншої людини, активне емпатійне слухання і самовираження у процесі спілкуванні. Філософія К. Роджерса заснована на глобальній довірі до закладеного природою у кожну людину імпульсу в напрямку самореалізації, визнанні самоцінності особистості та її права на самоактуалізацію. Позитивна соціальна внутрішня сутність людини, на думку автора, має величезний прихований потенціал для самопізнання, постійного розкриття, зросту та розвитку в умовах комфортного спілкування. При цьому умовами комфортності є відвертість, відкритість, прийняття та визнання особистості, її емпатійне розуміння [7].

Таким чином, К. Роджерс розглядав особистісно орієнтований підхід не як теоретичну доктрину, а як спосіб існування людини.

Донька К. Роджерса Наталі Роджерс продовжила розробку ідей особистісної орієнтації, створивши теорію експресивної психотерапії, сутність якої полягає у застосуванні засобів мистецтв для виявлення та розкриття природної креативності. Система Н. Роджерс – це синтез особистісно орієнтованого підходу з різноманітними методами та техніками арттерапії. Термін “експресивна терапія” Н. Роджерс розглядає як танцювальну, поетичну, драматургічну або музичну терапію. Мистецтва виступають потужним засобом самоактуалізації, реалізації творчого потенціалу, який від природи притаманний кожній людині. Експресивні мистецтва, вважає Н. Роджерс, живопис, музика, рухи, вокал, імпровізація, дозволяють увійти у внутрішній світ людини для того, щоб не тільки відчувати її переживання, але й виразити їх через художню форму, звуки, драматизацію [9, с. 134].

Отже, експресивні мистецтва, на думку Н. Роджерс, виступають як невербальна мова, що дозволяє дослідити особистісний творчий потенціал та активізувати процеси розкриття і розвитку власного духовного світу людини.

Використання різноманітних видів мистецтва для виявлення власних переживань не передбачає технічної досконалості творів, а стає засобом самовираження, прояву емоцій, які тепер можливо проаналізувати й більш глибоко відчувати. Занурення в творчий процес активізує інтуїтивні здібності, уяву, логічне мислення і дозволяє зафіксувати особистісно значущий смисл через невербальну мову кольорів, символів та форм. Аналіз закодованих у творах мистецтва відчуттів призводить до емпатійного розуміння духовного світу людини [8, с. 168].

Творча художня діяльність, таким чином, виявляється своєрідним ключем, що відкриває потаємні куточки душі особистості, а засоби експресивних мистецтв стають новою мовою, що розширює і поглиблює емоційні переживання, вивільняючи й сповнюючи їх енергією, дає змогу “вслухатися” у глибину емоцій людини. Емпатія у такому разі не тільки виявляє унікальний потенціал особистості, але й відкриває шлях до становлення власної цілісності, усвідомлення нових можливостей [9, с. 136].

Отже, Н. Роджерс стверджує, що емоції можна каналізувати у креативні мистецькі заняття, які не тільки посилюють переживання радощів, але й нейтралізують негативні прояви, перетворюючи їх на художні твори. Заняття мистецтвом відкривають нові горизонти емоційних проявів, розширюючи та закріплюючи їх. Творчість Н. Роджерс розглядає як перетворювальний процес, який дозволяє розкрити невідомі фрагменти внутрішнього світу і досягнути нових вершин досконалості. Рух у потаємні куточки душі через експресивні мистецтва дає змогу встановити зв'язок із зовнішнім світом, призводить до його кращого розуміння, відкриття цілісності та єдності зовнішнього і внутрішнього. Виявлення власної сутності

через творчий процес відкриває універсальне джерело енергії, що зміцнює життєву позицію.

Ідеї Н. Роджерс особливо актуальні у діяльності вчителя музики сучасної школи, оскільки спілкування з музикою як одним з видів мистецтва, дає змогу вивільнити приховані творчі можливості учнів. Музичне мистецтво будується на невербальній мові звуків і для розуміння, а найголовніше переживання емоційно-чуттєвої фабули розвитку музичних образів, важливо озброїти дитину способами розкриття авторського художнього змісту твору.

Але логіко-понятійне осягнення смислу музичного твору іноді викликає утруднення в учнів молодшого шкільного віку. Нерозвиненість лексики, недосконалість розвитку логічного мислення, короткочасність уваги заважають успішності переведення невербальної мови звуків у вербальні словесні конструкції для відображення власних переживань характеру та змісту музичних творів. Проблематичними стають висловлювання учнів стосовно особистісних емоційних переживань. Обмеженість вербальних засобів при цьому не дає змоги відобразити палітру емоційних відтінків і глибини почуттів.

Застосування ідей Н. Роджерс стосовно творчого зв'язку (creative connection) звуків, рухів, кольорів, ліній та форм у даному разі дозволяє уникнути формалізації бесід вчителя про особливості сприйняття характеру та настрою музичних творів учнями початкових класів школи.

На думку Н. Роджерс, заняття одним видом мистецтва відкриває своєрідні “коридори” для руху вільних потоків до інших видів мистецтв, стимулюючи таким чином розкриття глибини переживань іншими засобами. Такий творчий зв'язок не тільки посилює почуття, але й дозволяє відчуті нові власні можливості, відкрити в собі нові горизонти творчого сприйняття [9, с. 139].

На уроках музики сучасної школи використання засобів різних видів мистецтв розширює інструментарій вираження власних емоцій та почуттів учнів 6–10 років. Слухові музичні образи викликають рухові, кольорові, графічні образи, креативний вияв яких поглиблює переживання, унаочнюючи їх. Емоційно-чуттєві музичні образи, що виникають під час слухання музичних творів, викликають в учнів пробудження творчої енергії і стимулюють її вияв у руховій, кольоровій, графічній формі.

Дослідження показали, що учням молодшого шкільного віку важко утримувати увагу на слуханні музичного твору у нерухомій позі. Природна рухливість та активність дітей даної вікової категорії заважає сконцентрованому сприйняттю музичного твору. Використання в цей час засобів інших мистецтв (застосування пантомімічних рухів, малювання кольорової гами, креслення ліній розвитку) фокусує увагу учнів на змінах музичного образу, дозволяє не тільки проявити свої переживання у наочній формі, але й посилити їх через особистісний творчий вияв.

Ще Платон помітив позитивну дію гармонійного поєднання музики та рухів і вважав це ефективним шляхом формування справжніх громадян [6, с. 359].

У грецьких філософів тілесне, фізичне, як і художнє, естетичне було нероздільне і відповідало всезагальним законам пропорційності та симетрії, цифрової упорядкованості – законам “гармонії світу” або гармонії небесних сфер.

Цікаве застосування цього положення можна знайти у вальдорфських школах [4, с. 79]. Спираючись на те, що ритм є невід'ємною складовою і природи, і життя людини, Р. Штейнер (засновник вальдорфської педагогіки) розробив напрямок “евритмії” як мистецтва “зримої музики”. Евритмія не тільки вчить рухатися й орієнтуватися у просторі, але й активізує різноманітні здібності учнів, насамперед, уяву і фантазію, привчає до реалізації власних рішень через створення естетичних образів. Цінність цієї діяльності в тому, що вона спрямовується на гармонізацію інтелектуальної, емоційної і вольової сфер особистості. Р. Штейнер стверджував, що тіло людини в момент виконання рухів перетворюється на інструмент, що унаочнює почуття та емоції. При цьому характер рухів зумовлюється музичною формулою твору.

Таким чином відбувається інтерпретація мови звуків у мову рухів, виникає нова форма естетичного переживання – “слух, що бачить”, і людина отримує можливість через мистецтво руху виявляти свої переживання.

Засвоєння елементарної мови рухів учнями початкової школи дає змогу виявити власні музичні враження через просторово-ритмічні прояви, перекодувати

емоції у рухово-пластичну формулу і не тільки унаочнити почуття, задовольняючи при цьому природний потяг дитини до руху, але й поглибити їх, виявити творчі можливості.

Отже, невербально-руховий вияв переживань учнями початкової школи емоційно-почуттєвої фабули музичних творів сприяє глибокому проникненню в музичне мистецтво і розвиває емоційну сферу молодших школярів.

При сприйнятті різнопланових музичних творів учні молодшого шкільного віку інтуїтивно знаходять жести й рухи, що сигналізують вчителю про розуміння ними музично-образної сфери твору, про характер їх переживань. Використання таких рухів, як поплескування долонями, постукування пальцями, тупцювання ногами, коливання руками з різною амплітудою, хвилеподібні рухи, хитання корпусу, кивання головою, різноманітні імітації гри на музичних інструментах наочно вимальовують емоційну картину внутрішніх почуттів учнів під час слухання або виконання музичних творів. Але при цьому вчитель музики не повинен нав'язувати учням власне бачення потрібних рухів, тиснути на їх вибір. Головною умовою пантомімічно-ритмічних виявів мають стати внутрішні переживання школярів, що викликані музичними образами.

Виявленню музичних почуттів учнів початкових класів школи сприяє і застосування мови кольорів та форм [2, с. 54]. Фіксація музичних емоцій у різнобарвні кольорові конструкції не тільки дозволяє вчителю музики зрозуміти емоційний світ молодших школярів, але й усвідомити сприймання учнями молодшого шкільного віку розвитку інтонаційно-звукового комплексу музичних творів. Створення кольорових схем музичних творів через взаємовідношення конкретних кольорів та їх відтінків унаочнює не тільки характери музичних образів, але й відображає боротьбу добра й зла, світла й темряви. Фарби у даному випадку стають тим засобом, який доповнює вербальне самовираження дітей стосовно музичного мистецтва, а іноді, в разі певних труднощів з висловлюваннями, і замінює їх. Учні початкових класів загально-освітньої школи у вільному малюванні привчаються відкривати світ внутрішніх переживань на уроці музики. При цьому творчий малюнок школярів 6–10 років не повинен обов'язково містити конкретно-реальні образи, навіть під час слухання програмної музики. Природно-емоційне сприйняття кольорів людиною дає змогу учням перетворити “мову звуків” на “мову фарб” і унаочнити свої музично-емоційні переживання.

Розумінню вчителем внутрішнього світу учнів на уроках музики в початковій школі допомагає й створення різноманітних графічних малюнків, що включають крапки, лінії різного характеру, фігури. Комбінації точок, плавних та переривчастих ліній, гострих кутів і колоподібних форм яскраво відтворюють штрихові та динамічні особливості музичних творів, дають змогу стежити за розвитком музичного твору не тільки у горизонтальній площині, але й вертикально водночас. Застосування учнями молодшого шкільного віку засобу графічного малювання тісно поєднано з відчуттям власних горизонтальних, вертикальних, симетричних та перехресних рухів рук і ніг, фіксованих у спрощений малюнок форм. Сприйняття і відтворення різних форм (коло, трикутник, спіраль, парабола, багатогранники, їх комбінації) подібні поліфонії в музиці, сприймання якої націлене на формування вміння стежити за розвитком інтонаційно-звукового комплексу по горизонталі та по вертикалі водночас.

Отже, експресивні мистецтва розширюють можливості висловити власні музичні почуття наочними засобами в учнів молодших класів школи, а вчитель музики може тепер не тільки краще зрозуміти внутрішні переживання маленьких учнів, але й поглибити їх. У такому разі головний акцент здійснюється на особистісно значущому емоційному змісті музичного мистецтва, а невербальна мова стає засобом почуттєвого самовираження.

Н. Роджерс умовою власного розкриття людини називає комфортне оточення, що приймає, розуміє, підтримує, співчуває та опікується. В умовах навчально-виховного процесу створення такої атмосфери покладено на вчителя, який має бути доброзичливим, емпатійним, відкритим, чесним, турботливим та відвертим з учнями.

Таким чином, на уроках музики учень початкової школи тільки тоді відкриє “двері” власної душі музичному мистецтву, коли відчує підтримку вчителя, його бажання допомогти дитині розкрити глибини музичних переживань. А застосування на уроках музики різноманітних засобів невербального самовираження розширить

можливості маленьких учнів у спілкуванні з творами музичного мистецтва і викличе бажання збільшити дане соціальне коло через співтворчість, співпрацю, спрямовуючи зусилля на досягнення мети через самореалізацію.

Література

1. Закон України “Про освіту” № 1060-XII від 23.05.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. – Назва з екрана.
2. Іонова О. Евритмія і малювання форм у вальдорфській школі / О. Іонова // Рідна школа. – 1999. – № 11. – С. 54–56.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року № 344/2013 від 25 червня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>. – Назва з екрана.
4. Новоселова В. Музично-ритмічне виховання учнів у вальдорфських школах / В. Новоселова // Рідна школа. – 2003. – № 9. – С. 78–80.
5. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.М., 2001. – 256 с.
6. Платон Государство / Платон. – М. : Мысль, 1999. – 650 с.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Издательская группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
8. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164–168.
9. Роджерс Н. Путь к целостности: человеко-центрированная терапия на основе экспрессивных искусств / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 132–139.